

Віталій ЗАХАРОВ
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ДОМІНАНТИ РОМАНУ С.І. ВІТКЕВИЧА «ПРОЩАННЯ З ОСІННЮ»

Статтю присвячено ключовим ідейно-художнім домінантам, які формують простір роману С.І. Віткевича «Прощання з осінню».

Ключові слова: «чиста форма», «таємниця існування», імпродуктив, мистецтво, революція, «механізація» суспільства.

The article is devoted to the key ideological and artistic dominants which embrace space of novel of Witkiewicz «Farewell to autumn».

Key words: «clean form», «secret of existence», improductiv, art, revolution, «mechanization» of society.

Artykuł poświęcono analizie zasad ideowych i chwytów artystycznych, które kształtują świat przedstawiony powieści St.I. Witkiewicza «Pożegnanie jesieni».

Słowa kluczowe: «czysta forma», «tajemnica istnienia», improduktyw, sztuka, rewolucja, «mechanizacja» społeczeństwa.

Станіслав Ігнацій Віткевич (1885–1939) – знаковий польський митець періоду міжвоєнного двадцятиліття, драматург і прозаїк, публіцист, критик, художник, фотограф, автор теорії «чистої форми». З-поміж різномірної творчої спадщини Віткація (псевдонім С.І. Віткевича) вирізняються чотири романи: «622 падіння Бунго, або Демонічна жінка», «Прощання з осінню», «Ненаситність» та «Єдиний вихід» (незакінчений).

Об'єктом нашого дослідження виступає роман С.І. Віткевича «Прощання з осінню», предметом – ідейно-художні домінанти твору у контексті засад авторської теорії «чистої форми», котра охоплює як філософські та естетичні, так і художні явища. Мета праці полягає у виокремленні окреслених домінант у «Прощанні з осінню». Теоретико-методологічну базу статті становлять праці польських (В. Болецький, Я. Блонський, Т. Мацьос, Анна Міцинська, М.П. Марковський, М. Пехаль, Є. Шпайна, Малгожата Шпаковська, Т. Бохенський, Є.Е. Пломенський), українських (Наталія Герман, Ольга Харлан), російського (А. Базилевський) та американського (Д. Джерольд) літературознавців. Насамперед варто зазначити, що «Прощання з осінню» (1927) та «Ненаситність» (1930) С.І. Віткевича представляють історіософський катастрофізм, який, на думку Ольги Харлан, детермінує, як і будь-який катастрофізм, жанр антиутопії. Однак, за словами української ученої, другий та третій романи Віткація можна називати антиутопіями лише умовно, бо вони містять елементи політично-філософського, соціально-

психологічного, наукового-фантастичного, авантюрно-детективного жанрових різновидів [4, 20]. «Прощання з осінню» та «Ненаситність» визначені як зразки антиутопії і в праці Наталії Герман, котра розглянула твори польського письменника у зв'язку з романами Є. Замятіна «Ми» та В. Винниченка «Сонячна машина» [2]. А. Базилевський прозу С.І. Віткевича розглянув також у річищі антиутопічної літератури [1]. За висловом Є. Шпайни, романи Віткація становлять утопії майбутнього, але не history-fiction, а швидше – science-fiction у дусі Г. Веллса [16, 27], які з'явилися тоді, коли світ вже побачили такі шедеври європейської літератури, як окремі частини «У пошуках втраченого часу» М. Пруста, «Уліс» Дж. Джойса та «Чародійська гора» Т. Манна. Зазначимо, що помітною віхою у «віткацології» стала діяльність Анни Міцинської, котра вдавалася і до інтерпретації прозописьма С.І. Віткевича [14].

Роман «Прощання з осінню», що розповідає про долю Атаназія Базакбала (або ж Базакбала), – це, як писав Т. Бохенський, історія «нонсенсних помилок та абсурдних випадків» [5, 83]. За словами М. Пехалю, Атаназій – коханець Гелі Берц і найголовніша після неї особа у творі [15, 126]. Слід сказати, що загалом сюжет роману досить простий: юнак, котрий жив в епоху «індивідуальних криз на тлі суспільних криз» (тут і далі – цитати в нашому перекладі за джерелом 19), називав себе «псевдогамлетом», виражаючи свої внутрішні антиномії, які певною мірою могли вплинути на рішення ва-

гітної дружини накласти на себе руки. Однак смерть Зосі виявилася лише невеликою ланкою у життєвих перипетіях головного героя, який у товаристві «демонічної» коханки Гелі поїхав до Індії, де Базакбаль не знайшов собі місця. Тікаючи від еротичних експериментів невгамовної партнерки, Атаназій повернувся до Польщі, де відбулася революція «нівелістів» під керівництвом Саетана Темпе, героя, який з'явився і на сторінках драми С.І. Віткевича «Шевці» (1934). Слід згадати, що дискурс тілесності та сексуальності загалом відіграє важливу роль у романі, що довела Малгожата Шпаковська [17]. На батьківщині, у пошуках творчого заняття, яке б наблизило до так званого «до ідейного центру», Базакбаль пережив психологічну кризу, потрапив у наркотичну залежність і загинув.

Важливим для розуміння прив'язаності й водночас універсальності Віткевичевого послання видається простір, у межах якого автор представив усі художні колізії. Так, події I-V розділів відбулися у Варшаві, VI-VII – у Заритому (гротескна заміна слова Закопане), VII – окрім Заритого, в Індії, VIII – у Заритому. На особливу увагу заслуговує те, що міжвоєнна Польща у «Прощанні з осінню» існує на лінії Варшава – Закопане.

Виходячи зі слабо розвиненого та неправдоподібного сюжету роману, С.І. Віткевич, як зауважив М. Пехаль, намагався представити не стільки життєві перипетії, скільки світогляд героїв, що притаманно усій художній творчості письменника. Якщо сюжет становить лише привід для дискусій на «істотні», найрізноманітніші філософські й естетичні теми, винятково важливі для теорії «чистої форми», то він «розбитий на ряд персонажів величезним фіктивним *porte-parole* самого автора» [15, 138]. Принагідно можна нагадати слова Є.Е. Пломєнського з рецензії на «Прощання з осінню» про те, що «персонажі – це двійники розуму автора, глашатаї його еквілібристичного спорту філософствування, знекровлена копія авторського монологу...» [цит. за: 15, 138]. Однією з доміант твору є те, що не важливо, хто й що говорить у романі, бо мовленнєва організація твору – лише словесне взаємодоповнення героїв, коректура висловлювань, постійне обговорювання одних і тих же проблем. У такий спосіб роман, як і публіцистична стаття, став, за визначенням М. Пехалю, формою приватного висловлювання автора, формою комунікативною та образною, що дало можливість популяризувати погляди Віткація [15, 142],

який, для прикладу, репрезентуючи судження Атаназія, цитував такі свої філософські та естетичні праці, як «Про відмирання метафізичних почуттів» чи «Нові форми в малярстві...» Варто сказати, що окресленим шляхом С.І. Віткевич репрезентував у художній площині авторський «роман-мішок», котрий, доречно згадати, характеризується стилістичною «мішкуватістю», родово-жанровим синкретизмом і стилістичною надорганізацією нарративу [7; 3]. Так, Базакбаль, як і інші герої та наратор роману, у своїх висловлюваннях активно послуговувався типовими для Віткація-теоретика поняттями: «Програмне охудоблення трохи потрібне для метафізичного чару, проявити його – це трансцендентальна необхідність»; «Єдиною дійсністю є досконало механізоване суспільне буття, бо воно принаймні є брехнею в найдосконалішій формі».

Необхідно зазначити, що художня модель «Прощання з осінню» спирається на певні традиції, що становить одну з доміант твору. Йдеться про те, що С.І. Віткевич, пишучи роман, вдавався до пародіювання, «деформації» вже готових літературних зразків. Як зауважив Т. Мацьос, одним із жанрів, до яких звернувся Віткацій, був філософський роман доби Просвітництва. Твори С.І. Віткевича, Вольтера й Д. Дідро зближує не лише сюжет, який максимально використовується для репрезентації авторської світоглядної позиції, а й іронічне відношення наратора до зображеного світу. Як висловився вчений, польський письменник послуговувався гумором (додамо – подекуди чорним), однак він, на відміну від французьких прозаїків-філософів, дидактизм замінював т.зв. персвазією. Цей прийом дозволяв Віткацію проявляти своєрідну категоричність: читач, не погоджуючись з думкою автора «Прощання з осінню», відразу ж опиняється на стороні духовно звироднілих героїв, які сигналізують появу нового, «механізованого» суспільства. Слушною видається думка М.П. Марковського, що, використовуючи нові форми експресії (йдеться про характер просвітницьких жанрів), польський письменник наповнив їх сучасним змістом, підкреслюючи «поразку суб'єкта в світі, приреченому на занепад» [12, 295].

Не менш важливо, що С.І. Віткевич запозичив й окремі елементи реалістичної поетики XIX ст. Всезнаючий наратор, який з'явився як у «Прощанні з осінню», так і у «622 падіннях Бунго, або Демонічній жінці», за словами Т. Мацьоса, «виводиться» з прози Стендаля, якого Вітка-

цій високо цінував за іронічний підхід до героя та психологічний аналіз його вчинків [11, 311]. Припускаємо, що спосіб змалювання психології персонажів, застосований автором «Червоного і чорного», для творця теорії «чистої форми» служив матеріалом для вироблення гротескної парадигми «деформації» та пов'язаної з нею «фантастичної» психології героя.

Зауважимо, що I-VI розділи твору спираються на схеми любовної літератури (за винятком сцен, де «*homo soso*» вживали кокаїн). Так, почергове представлення заручин, шлюбу, зради, поединків, самогубства та помсти нагадує мотиви тогочасної белетристики. У той же час оригінальність сюжетної структури «Прощання з осінню» полягає в паралельному зображенні двох сцен: смерті Атаназія та смерті Зосі, що в подальшому могло вплинути на обставини суїциду С.І. Віткевича. Беручи до уваги сказане, необхідно зосередитися на тому, що образна система роману – типова для прози автора «Прощання з осінню». Вона зумовлена теорією «чистої форми», позаяк здатність переживати «таємницю існування» визначила ієрархію героїв, нагадуючи, за окресленням М. Пехалю, категорії людей у філософії Платона. Зрозуміло, той факт, що виняткове місце в романі посідають великі творчі особистості новітніх часів, а приреченість історією на декаданс забезпечує найвищий щабель у «втаємниченні» героїв [15, 110], – це характерне явище для всього художнього дискурсу Віткація, однак, гадаємо, «Прощання з осінню», порівняно з іншими романами автора, вирізняється «зрівноваженням» ідейного та художнього начал.

За твердженням М. Пехалю, автор «Прощання з осінню» послуговується безпосередньою характеристикою за допомогою дії, у якій герої мимоволі представляють свої характеристики [15, 123]. Так, представляючи думки Атаназія, Віткацій полемізував із позитивістськими ідеями свого батька, значною мірою виступаючи нігілістом на кшталт головного героя роману тургенєвського Базарова. Натомість Т. Бохенський іронічні алюзії на «закопанську» діяльність Віткевича-старшого вбачав у характері занять старого Базакбала, який повторював слова Хільдерика з першого, «молодопольського» роману Віткація, прототипом котрого був відомий поет і наставник автора твору Т. Міцинський [5: 99, 119].

Наголосимо, що «Прощання з осінню», написане в міжвоєнному двадцятилітті, має певні ідейно-художні аналогії (саме аналогії, а не ма-

теріал для пародіювання) у творах письменників інших літературних епох. Так, якщо Б. Брехт стверджував, що мислення – це найбільша насолода, то для персонажів С.І. Віткевича воно викликає найбільший клопіт. Справа в тім, що Віткацій схилився до думки, що мислення становить джерело страждання, яка поєднує польського модерніста та авангардиста з автором «Записок із підпілля» Ф. Достоевським, на чому наголосив Т. Бохенський. Як стверджував дослідник, людина із підпілля полемізує з утопією М. Чернишевського про скляні палаци, натомість автор «Прощання з осінню» модифікував сюжетний концепт своєї драми «Каракатиця, або Гирканічний світогляд» і роману А. Кубіна «Інша сторона» та, спираючись на філософсько-естетичні засади теорії «чистої форми», представив «метафізичну утопію», хоча його історіософська перспектива апіорі відводила абсурдну роль відверненню ходу історії [5, 121].

В. Болецький слушно зазначив, що, окрім проблеми «зайвої людини», С.І. Віткевич до ядра роману впровадив проблему «невдалих митців», імпродуктивів. У такому контексті усвідомлений імпродуктивізм, який був притаманний юному Віткацію, автору «Мрій імпродуктива», постає як причина «зайвості», а заздрість – як її наслідок. Однак, відкинувши елементи символістсько-експресіоністської поетики в реалізації цього «молодопольського» питання, автор «Прощання з осінню» використав засади «мішкуватості», яка, на переконання згаданого ученого, у художній практиці постала як різновид гротеску. Окрім того, до «модерністського трагізму» Віткацій додав незмінну пародію і буфонаду, продовжуючи й водночас критикуючи характер розв'язання питання у творчості авторів польських письменників кінця XIX – початку XX ст. В. Берента та К. Іжиковського.

У «Прощання з осінню», на відміну від роману «622 падіння Бунго, або Демонічна жінка», проблема «невдалого митця» постає у кількох вимірах. Спочатку читач дізнається про юнацьку ініціацію героя – потенційного митця, який до того моменту або писав вірші, або малював. Лише після цього наратор представив вибір життєвої позиції, яка означає не стільки відмову від занять мистецтвом, скільки її «категоричне й сповнене огиди відкидання». Навіть такий герой роману, як Зезьо Сморгський, будучи видатним композитором, говорить, що краще бути звичайним «бубеком», ніж творцем, який «життя і розум присвятив химері, яка, чомусь закінчується». Зауважимо, що «бу-

бек» – це окреслений М. Масловським негативний тип героя насамперед драм С.І. Віткевича [13]. Таким чином, імпродуктивізм Базакбаль став причиною соціальних девіацій, «перверзій», що пов'язано з надміром нереалізованих творчих ідей. Наголосимо, що Атаназій Базакбаль та Саєтан Темпе – це «невдалі митці», які займаються мистецтвом, але мистецтвом життя, що притаманне й драматургії С.І. Віткевича. Якщо перший герой імпродуктивізм компенсує дендизмом, то другий – суспільною діяльністю. Доречно згадати думку Т. Бохенського, що динаміка внутрішньої дезінтеграції Базакбаль імплікує переконання автора, що нездатність розв'язання екзистенціальних проблем в особистості породжує «спокусу ототожнення себе з надіндивідуальним порядком» (порядком партійності, ідеології тощо) [5, 98].

Гадаємо, переломну роль у житті Базакбаль відіграла його нав'язлива ідея «програмної зради», що, як писав М. Пехалья, «як неминуча необхідність стає наріжним каменем романної експозиції» [15, 134]. Молодий юнак, ще один «віткацівський» імпродуктив, відкинув добродушну Зою, подібну до Ангеліки із «622 падінь Бунго...», аби зблизитися із типовою для автора «демонічною» жінкою Гелею.

Паралельно з головною розвивається дургорядна лінія сюжету – політична, яка, за значенням М. Пехалья, становить «шлях, яким рухається потяг головної дії роману». Погоджуємося із думкою дослідника, що усі герої твору, окрім папи Берца та Темпе, аполітичні й асоціальні: їхнє ставлення до революції виражається в ідейному запереченні, що вказує на опортуністські настрої [15, 136]. Як писав С.І. Віткевич, «закінчився період нормальних подій, і все, торкаючись спочатку широких кіл, почало прямувати до того центру дивності, тієї безодні, якою півпокоління назад лякали при каміні у довгі зимові вечори надто ліберальних державних мужів давнього порядку [...] Кожному ця безодня уявлялася по-іншому, головним чином залежно від того, чи пережив він російську революцію, і до якого класу він належав». Проте остаточно революція, описана на сторінках «Прощання з осінню», на думку Т. Мацьоса, не становить визволення мас, які нищать порядок. Почергово представляючи три перевороти – рух генерала Бруізора, його відсторонення «соціалістами-хлопоманами» і перемогу «нівелістів» – автор говорить про зародження «механізованого» суспільства [11, 317], де, як писав Віткацій-катастрофіст, пануватиме «банда деге-

нерованих колишніх людей». Варто згадати, що, як стверджував Д. Джерольд, окреслена «механізація» мала психологічний, а не промисловий характер. Можливо, саме тому письменник, будуючи художню модель постреволюційного соціуму, відмовився від згадок про технічні ревізиту, котрий сигналізує відхід від парадигми антиутопічної літератури [10].

М. Пехаль переконував, що через пародійне представлення проблеми політичного перевороту автор прагнув знівелювати будь-який його сенс, оскільки революції, про які йдеться у «Прощанні з осінню», не лише не відображають потреб середовища, а й відбуваються поза ним [15, 137]. Тим не менше, усі герої роману так чи інакше мають справу із впровадженням змін. Якщо Саєтан Темпе та папа Берц, проявляючи свій конформізм, намагалися посісти вигідне місце у революційному процесі, то Препудрех став «головним комісаром музики». Лише Атаназій, ідеї якого виявилися анахронічними, не знайшов місця ані в старому, ані в новому устрої. Таким чином, С.І. Віткевич представив тип «зайвої людини» (при чому подавав саме це окреслення), інтерпретація якого заслуговує на окреме дослідження.

На нашу думку, Атаназій Базакбаль – це індивідуаліст, людина-деміург, яка, навіть усвідомивши свій імпродуктивізм, послуговується художніми категоріями. Так, промовляючи «Я ніколи не стану митцем», герой продовжив займатися вже згаданим мистецтвом життя. Цікаво, що наприкінці першого розділу наратор інформує, що події склалися в «гармонійну цілісність» і що молодий чоловік дуже задоволений «композицією дня». Окрім того, у всьому тексті містяться слова, які підтверджують творчий підхід Атаназія до дійсності: «щось зіпсувалося у всій композиції цієї ночі», життя «компонується» у незвичний спосіб, «а однак останній період склався в певну композицію». Перед смертю ж головний герой заявив: «яка ж чудова була композиція останніх днів». Варто звернути увагу на те, що, описуючи певні явища й життєві події, Базакбаль послуговувався тими ж поняттями, які автор тексту використав у своїх теоретичних працях. Так, герой говорить про «брехню заради художніх цілей», «випуклість моментів» і «деформацію». Іншими словами, молодий чоловік «компонував життя підсвідомо, як справжній твір мистецтва, але, на жаль, на малу шкалу». Однак, як слушно зауважує Я. Блонський, якби всі герої були митцями, ро-

ман розповідав би лише про виникнення твору мистецтва [9, 11].

Тема життя як мистецтва – невід’ємна риса польської художньої та критичної словесності кінця XIX – початку XX ст., проте варто пам’ятати, що в міжвоєнному двадцятилітті вона вже була трансформований під впливом ніцшеанської ідеї надлюдини, ототожненої з культом митця та мистецтва. «Компонуєчи» власне життя, персонажі вставляють його у «різноманітні комбінації», варіанти розвитку подій у житті, у чому полягає не лише ідейно-естетична домінанта твору, а й його оригінальність. Для прикладу, Зося Ослабендзька марить «комбінацією» коханого з Беренкльоцем, іншим чоловіком, який їй був до вподоби, а отець Випштик, заходячи до спальні Гелі, відчуває «комбінацію запахів мороку».

Як слушно зазначив В. Болецький, для героїв «Прощання з осінню» поняття «композиції», «комбінації» та «конструкції» – це не лише правила (уточнимо – правила життя), а й цінності [7], відтак – квінтесенція їхньої практичної аксіології. Для прикладу, отець Випштик, популяризатор ідеї неокатолицизму, називав християнство «найпотужнішою у світі конструкцією почуттів». Саме у «комбінаціях», у кожній з яких прихована «диявольська принада», за словами В. Болецького, міститься краса життя. З цих причин Атаназій відчував страх перед щоденністю і хаосом, безпідставний страх перед усім. На переконання ученого, «екзистенційна боязнь» головного та інших героїв, яка служить проекцією переживань С.І. Віткевича, становить «онтологічний» страх. Відштовхуючись від цього твердження, підтекст роману варто вбачати у переконанні, що структура світу спирається на випадок та небуття, а втеча від них полягає у «комбінаціях», у творенні життя як мистецтва та прагненні до пізнання «таємниці існування». Важливо, що наратор, представляючи життєві перипетії героїв, схиляє до думки, що занепад, деградація «метафізичної» сфери життя персонажів може мати ще одне джерело – «надмірне комбінування», яке допроваджує до «спотворення» життя індивідів. З цього приводу Я. Блонський зауважив, що «метафізичний хеппенінг чи метафізична комедія дель-арте змінюється на жаливу забаву, з-під якої злісно виглядає найзвичніше зняття напруги відчуттів» [8].

Виходячи з того, що у «віткацологічній» концепції Т. Бохенського «ненаситність» існування – це розуміння героями парадоксально-

го поєднання необхідності переживання «таємниці існування» та усвідомлення того, що це неможливо, необхідно згадати про два шляхи розв’язання проблеми: через погляд на свою обмеженість з відстані та уникання думок про «суперечності буття». Загалом, як стверджував учений, герої можуть кількома шляхами обійтися без екзистенційних рефлексій: підкорившись «механізованій» структурі нового суспільства; ставши учасником еротичних і наркотичних перверзій; піддавшись шаленству (пригадаймо епіграф до першого роману Віткація); померши [5, 113].

На особливу увагу заслуговує такий елемент письменницької стратегії С.І. Віткевича, як представлення автобіографічної проекції. У «Прощанні з осінню» вона стосується, за висновками Т. Бохенського, паралельної обсервації виїзду Атаназія до країни, охопленої революцією «нівелістів», та приїзду Віткація до революційного Петербургу. Для контрасту автор роману ввів до текстової канви подорож Атаназія та Гелі до Індії, що означило протилежні погляди на східну культуру, яка на початку XX ст. переживала відродження, відповіддю чого стала актуалізація вчення А. Шопенгауера та поява відповідних «молодопольських» творів. Доречно нагадати, що Атаназій запропонував Гелі поїхати до Нової Гвінеї або Австралії, де побував сам автор твору. В літературі зламу віків у цьому контексті пригадаємо ліричний цикл І. Франка «Зів’яле листя» та декадентську лірику К. Пшерви-Тетмаера. Потрібно пам’ятати, що, на відміну ентузіастів орієнталізму, С.І. Віткевич захоплення східною культурою розглядає як реакцію на «кризу довіри до форм європейської культури» [5, 94].

Варто зауважити, що у другому пункті «Передмови» до «Прощання з осінню» автор зауважив: «заздалегідь сприймаю можливе звинувачення в несерйозному ставленні до релігійних питань. У нас стільки затверділих лобів, що й це можливо». Отож, питання однієї із ключових категорій філософії «чистої форми» – релігії – незмінно фігурує в розмовах героїв, натовмість важливим сюжетним вузлом твору стало хрещення Гелі та її батька – перехід з юдаїзму у католицьке віросповідання (пізніше Геля стала буддисткою), якому передували дискусії дівчини з отцем Геронімом Випштиком. За словами В. Болецького, в особистісній площині вони становлять суперечку про душу Гелі, у соціальній та ідейній – полеміку про аксіологічне підґрунтя майбутнього суспільства [7]. Сповідую-

чи високі засади, отець Геронім звертався до дівчини зі словами: «Не можна відділяти етики від метафізики. Твоє життя повинно змінитися, і тоді ти пізнаєш остаточну правду, станеш гідною цієї правди. Якщо ти її до сих пір не знаєш, то, з твоїми розумовими характеристиками, це вина лише твого життя і понад усе – певних почуттів, які ти, замість того, щоб поконати, вигодовуєш, як ті огидні квіти в теплицях твого батька». Однак Геля, за свідченням наратора «Прощання з осінню», насправді «не мала жодної самодостатньої філософської концепції. Її розум був лише місцем перехрестя усіх можливих систем [...]».

Важливо, що Випштик, продовжуючи артикулювати світоглядні позиції С.І. Віткевича, заявляв: «Ми знаємо, що фізичний погляд, в принципі, – річ статична, що не дає нам об'єктивної правди, бо він не в змозі виразити життя своїми термінами [...]». Отець згадав й ім'я ідейного опонента Віткація Л. Хвістека. Так, називаючи того «монстром», духовний наставник Гелі зауважував, що «Хвістек або називав погляди дійсностями – але тоді, коли не приймаються необхідні погляди, можна отримати нескінченну дійсність – або його концепція просто зовсім незрозуміла і відносить до сфери мистецтва».

Релігійне питання у філософському висвітленні в романі «Прощання з осінню» актуалізує проблему семітизму. 1989 р. цензура НДР затримала переклад твору, вбачаючи в ньому антисемітські ідеї, і лише після написання передмови авторитетним «віткацологом» Я. Деглером твір був виданий, хоча Віткацій відкидав антисемітизм, зізнаючись, що «[...] семітська раса, подібно як монгольська, справляє на мене (на С.І. Віткевича. – З.В.) дивне, демонічне враження» [18, 302]. Семітизм як одну з ідейних доміант роману підкреслює думка В. Болецького, що приналежність до єврейського народу в романі С.І. Віткевича становить розпізнавальну рису, тому що письменник вдався до використання стереотипів «красивої молоді єврейки»

(Геля) та «багатого банкіра» (старий Берц). Наголошуючи на тому, що у «Прощанні з осінню» лише євреї є індивідуалістами, літературознавець зауважив, що гра стереотипів і суспільна правдоподібність мотив семітизму зробили художньою необхідністю [6, 187–196].

Важливу роль у композиційній організації «Прощання з осінню», як, зрештою, і «Ненаситності», відіграє опис природи як єдиний художній елемент твору, позбавлений гротеску. За визначенням Є. Шпайни, природа у тексті виконує трояку функцію: відмірює імагований час (схід сонця); виступає резонатором настрою; становить контраст зі світом людей [16, 124]. Своєю чергою, пейзаж у «Прощанні з осінню» завжди містить описи неба, що пов'язано з астрономічними зацікавленнями Віткевича-живописця. Для прикладу, у тексті роману вміщено такі рядки: «Виїхали за місто. Туман рідшав, місцями просвітлюючись помаранчево, місцями блакитнувато від рефлексу захованого неба [...] Запах гниючого листя змішувався з тим характерним запахом морозяного повітря, який не відомо звідки походить»; «[...] це був день на іншій планеті, десь в далекому незнаному сузір'ї. Чуже, як Сиріус, Вега або Альдебаран, звичне „наше” сонце сходило [...] – для тих „інших” людей воно було тим самим щоденним сонцем звичного дня, що розпочинається». На думку того ж Т. Бохеньського, осінній пейзаж Татрів у «Прощанні з осінню» представлений із «сенсуалістичною вразливістю» [5, 108], що, гадаємо, пов'язано з тривалим перебуванням Віткація у гірському Закопане.

Отож, у романі С.І. Віткевича «Прощання з осінню» виразно представлено тематику, проблеми, сюжетну та композиційну структури, які визначають ідейно-художні доміанти твору й характеризують спосіб реалізації засад теорії «чистої форми» в прозі: пошук «таємниці існування», становище митця та імпродуктива у суспільстві, революцію, релігію і семітизм, вплив східної культури, пейзаж тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевский А.Б. Творчество Станислава Игнация Виткевича и польская литература гротеска: Автореф. дис. ... д. филол. н.: 10.01.05 – литературы народов Европы, Америки и Австралии / РАН, Ордена Дружбы Народов Институт мировой литературы им. А.М. Горького. – М., 2000. – 40 с.

2. Герман Н. Роман-антиутопия слов'янських літературах 1920-х років (твори Є. Зам'ятіна, В. Винниченка, С.І. Віткевича) // Польські студії.

– №2-3 («Дух і літера», №22). – К.: Видавництво «Дух і літера», 2010. – С. 179–193.

3. Захаров В. Романістика С.І. Віткевича у вимірі теорії Чистої Форми // Компаративні дослідження мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Зб. наук. пр. – Вип. 10. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009.

4. Харлан О.Д. Моделі катастрофізму в українській та польській прозі міжвоєнного двадцятиліття:

- Автореф. дис. ... д. філол. н.: 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 36 с.
5. Bocheński T. Powieści Witkacego. Sztuka i mistyfikacja. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994. – 196 s.
6. Bolecki Wł. Czy Witkacy był antysemitą? // Witkacy. Życie i twórczość. Materiały sesji poświęconej Stanisławowi Ignacemu Witkiewiczowi z okazji 55. rocznicy śmierci / Muzeum Pomorza Środkowego, Słupsk, 16-18 września 1994 / Pod red. J. Deglera. – Wrocław: Wiedza o kulturze, 1996. – S. 181–197.
7. Bolecki Wł. Szaleństwo ludzi zdrowych, czyli Ładne samobójstwo // Witkiewicz St. I. Pożegnanie jesieni. Powieść / Opr. red. B. Górski. – Kraków: Wydawnictwo Literackie. – S. 5–137.
8. Błoński J. U źródeł teatru Witkacego / Jan Błoński // «Dialog». – 1970. – №5. – S. 81–90.
9. Błoński J. W poszukiwaniu formuły konstrukcyjnej powieści Witkacego // Spotkanie z Witkacym. Materiały sesji poświęconej twórczości Stanisława Ignacego Witkiewicza (Jelenia Góra, 2-5 marca 1978). – Jelenia Góra: Teatr im. Cypriana Kamila Norwida, 1979. – S. 7–19.
10. Gerould D. Stanisław Ignacy Witkiewicz jako pisarz / Przełożył I. Poradzki. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. – 472 s.
11. Macios T. Posłowie // Witkiewicz St. I. Pożegnanie jesieni / Red. E. Zarych. – Kraków: «Zielona Sowa», 2004. – S. 307–318.
12. Markowski M.P. Polska literatura nowoczesna. Leśmian, Schulz, Witkacy / Michał Paweł Markowski. – Kraków: «Universitas», 2007. – 420 s.
13. Maślowski M. Bohaterowie dramatów Witkacego // «Dialog». – 1967. – №12. – S. 84–98.
14. Micińska A. Pożegnanie jesieni // Micińska A. Istnienie Poszczególne: Stanisław Ignacy Witkiewicz / Opr. J. Degler. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2003. – S. 182–194.
15. Piechal M. Stanisław Ignacy Witkiewicz jako powieściopisarz // Stanisław Ignacy Witkiewicz. Człowiek i twórca. Księga pamiątkowa / Pod red. T. Kotarbińskiego i J.E. Płomińskiego. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1957. – S. 119–152.
16. Speina J. Powieści Stanisława Ignacego Witkiewicza. Geneza i struktura. – Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. – 144 s.
17. Szpakowska M. Ciało i seks w «Pożegnaniu jesieni» // «Pamiętnik Literacki». – Rocznik XCIII, zeszyt 4: Witkacy. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002. – S. 89–97.
18. Witkiewicz St.I. Beznadziejne porachunki z niepowrotnej przeszłości (wstęp do krytyki «Walki o treść» Karola Irzykowskiego) // Witkiewicz St.I. Czysta Forma w teatrze / Wybór, wstęp i noty J. Degler. – Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1977. – S. 293–307.
19. Witkiewicz St.I. Pożegnanie jesieni / Red. E. Zarych. – Kraków: «Zielona Sowa», 2004. – 320 s.